

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ КОРМІВ ТА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОДІЛЛЯ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ДЕРЖАВНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ

ПРОПОЗИЦІЇ

щодо еколого-економічної збалансованості використання
природних ресурсів аграрної галузі

науково-практичне видання

Тернопіль – 2018

УДК 330.15:631.95:338.43

ББК 65.9 (4Укр) 24

П 38

Пропозиції щодо еколого-економічної збалансованості використання природних ресурсів аграрної галузі: науково-практичне видання / Б.О. Сидорук, А.М. Стельмашук, А.П. Сава, О.Р. Олійник, О.М. Довгань, Т.С. Яшук, Г.П. Сидорук, І.І. Сенік, О.Я. Мединська, Н.С. Кузишин. – Тернопіль: ТДСГДС ІКСГП НААН, 2018. – 32 с.

Розробник: науково-технологічний відділ аграрної економіки, інформаційно-аналітичної роботи, маркетингу і трансферу інновацій

Рекомендації розроблені науковими співробітниками Тернопільської державної сільськогосподарської дослідної станції ІКСГП НААН з метою надання допомоги у розв'язанні ряду актуальних проблем підвищення еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу аграрної галузі.

Для працівників органів державного регулювання, керівників і спеціалістів АПК всіх рівнів управління, науковців, викладачів та студентів.

Рецензенти:

Пархомець Микола Кирилович, доктор економічних наук, професор.
Пуцентейло Петро Романович, доктор економічних наук, професор,

Робота розглянута і схвалена на засіданні
науково-технічної ради ТДСГДС ІКСГП НААН
(протокол № 10 від 16 жовтня 2018 року)

Відповідальний за випуск:

к.е.н., с.н.с. Сидорук Б.О.

© Тернопільська державна сільськогосподарська дослідна станція ІКСГП НААН
© Б.О. Сидорук, А.М. Стельмашук, А.П. Сава, О.Р. Олійник, О.М. Довгань,
Т.С. Яшук, Г.П. Сидорук, І.І. Сенік, О.Я. Мединська, Н.С. Кузишин, 2018

ЗМІСТ

1. Концептуальні засади збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями	4
2. Еколого-економічна оцінка ефективності регулювання збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.....	9
3. Основні заходи в напрямку збалансування екологічної та економічної складової у використанні природних ресурсів аграрної галузі	17
Список використаних джерел	28

1. Концептуальні засади збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями

Сьогодні природне середовище, і зокрема земельний фонд України потерпає від надмірного антропогенного навантаження, що обумовлено рядом причин:

– по-перше, незадовільним співвідношенням земельних угідь, серед яких переважають сільськогосподарські угіддя, і зокрема рілля;

– по-друге, деградацією ґрунтів, що викликано нехтуванням законами екологобезпечного їх використання як у сфері сільськогосподарського виробництва, так і в інших галузях народного господарства, що призводить до зниження ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу сільськогосподарських товаровиробників [22, с. 83-84.].

Таким чином, в теперішніх умовах господарювання особливої актуальності набуває проблема зведення до мінімуму згубного антропогенного навантаження на земельно-ресурсний потенціал аграрної галузі та одночасне забезпечення екологічного балансу його використання. Проте, природоохоронне землекористування ведеться переважно лише на землях природно-заповідного фонду.

Для подальшої екологізації процесів землекористування важливе значення має забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями.

Огляд літературних джерел з досліджуваної тематики показує, що в широкому значенні категорія «збалансований» означає «врівноважений». Зокрема, термін «баланс» походить з французької і визначається як «система операцій, взаємопов'язаних показників, які характеризують співвідношення чи рівновагу в явищах або процесах, що періодично змінюються, найбільш узагальнена система науково обґрунтованих економічних показників, що відображають масштаби і темпи господарської діяльності, а також основні пропорції розвитку народного господарства» [3, с. 61].

В науковій сфері часто ототожнюються поняття «збалансований» і «сталий» розвиток. Так, поняття збалансованого розвитку у Концепції збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року [9] розглядається як складний процес спрямований на покращення екологічної ситуації. Сталий розвиток, за визначенням Комісії ООН, – це «загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі» [8].

Відмінною рисою концепції сталого розвитку є облік екологічної компоненти нарівні з економічною і соціальною. Враховуючи цей факт, можна сформулювати наступні три принципи сталого розвитку з позицій збалансованого природокористування:

1) темпи споживання відновлюваних ресурсів не повинні перевищувати темпів їх відновлення;

2) темпи споживання невідновлюваних ресурсів не повинні перевищувати темпів розробки їх стійко відновлюваної заміни;

3) інтенсивність викидів забруднюючих речовин не повинна перевищувати можливості довкілля їх поглинати [28, с. 21]

Методологічні основи концепції сталого розвитку досліджували у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Деніс і Донелла Медоуз та Й. Рандерсон [31]. Розглядаються ці питання і українськими вченими С. Божко, Б. Карпинським, О. Карпинською [6], які розкрили теоретичні положення сталого розвитку.

Загалом еволюцію концепції сталого розвитку та забезпечення екологічно орієнтованої моделі економіки можна представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Еволюція концепції сталого розвитку та формування екологічно орієнтованої моделі економіки

Автори	Концептуальні положення	Суть концепції
Т. Мальтус	«Закон взаємозв'язку між суспільним та біологічними розвитком»	Перевищення темпів зростання населення планети над зростанням продовольства та інших засобів існування потребує обмеження збільшення чисельності населення
В. Вернадський	Концепція «ноосфери»	Гармонізація розвитку усього живого на планеті
Ден. Медоуз, Дон. Медоуз, Й. Рендерс, У. Беренс, Д. Габор	Концепція «обмеження розвитку» [29; 26]	Необхідність значного скорочення темпів приросту населення та промислового виробництва і досягнення «глобальної рівноваги». Підвищення частки відновлювальних джерел енергії для збереження паливно-енергетичного балансу, розширення повторного використання ресурсів та впровадження замкнутих циклів виробництва
М. Якобс, М. Редкліфт, Т. Бентон	Концепція «економіки навколишнього середовища» [30]	Скорочення споживання ресурсів та зниження рівня забруднення навколишнього середовища
М. Єніке, Й. Губер, В. Приттвітс, К. Циммерманн, Г. Спааргарен, М. Хайер, А. Мол	Концепція «екологічної модернізації»	Необхідно знизити вплив держави та розширити можливість участі в екологічному управлінні недержавних організацій і ТНК.
Г. Далі, Д. Пірс, Р. Констанца, А.М. Янсон	Концепція «екологічної економіки» [27]	«Екологічна економіка» розглядається в органічному поєднанні екологічної та біосферної систем Землі. Питання, що стосуються навколишнього середовища повинні вирішуватися за активного втручання держави, а не за ринковими законами
Всесвітня комісія ООН з навколишнього середовища та розвитку (Комісія Брундтланд)	Концепція сталого розвитку [32]	Форма розвитку чи прогресу суспільства, яка задовольняє потреби теперішніх людей і не утискає можливості майбутніх поколінь забезпечити своє існування

*Джерело: сформовано на основі [26; 27; 29; 30; 32].

Отже, у контексті сталого розвитку об'єднуючим для всіх трьох сфер – економічної, соціальної, екологічної є те, що у центрі цього розвитку знаходиться людина, як зазначено у міжнародних документах.

В даному випадку земля повинна розглядатись як триєдина природно-економічна система: земля – основа екосистем, земля – просторовий ресурс, земля – засіб виробництва [12].

З погляду збалансованості певних елементів В. Фостолович визначає сталий розвиток як «процес гармонізації продуктивних сил, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умов збереження і поетапного відновлення природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалами і потребами людей усіх поколінь» [24].

Тому, професор В. Барановський вважає некоректним вживання поняття «сталий розвиток» і пропонує застосовувати термін «збалансований розвиток», оскільки, в даному випадку мається на увазі динамічна рівновага між компонентами інтегрованої геосистеми «природа-суспільство». Сталий (збалансований) розвиток в його розумінні визначається як такий, що забезпечує певний тип рівноваги, тобто баланс між соціально-економічними і природними компонентами [1].

Т. Гардашук у своїй праці «Концепція збалансованого (сталого) розвитку та принцип справедливості» зазначає, що розвиток є збалансованим, коли він враховує «соціальні, економічні й екологічні (природні) чинники» [2], тобто тут виділяються три основних фактори збалансованого розвитку.

Загалом поняття «збалансований» певною мірою можна визначити як системний, що має зрівноважені (оптимально співвідносні) між собою елементи і зв'язки.

Таким чином, поняття «збалансований розвиток» розуміється як згармонізований розвиток за такими основними складовими – соціальною, економічною, екологічною, що означає збалансоване зростання як економічних, так і соціальних і екологічних параметрів постійними пропорційними (у раціональному співвідношенні до пропорційних) темпами, забезпечуючи загальний прогрес суспільства у всіх його сферах.

Загалом, що стосується збалансованого розвитку системи сільськогосподарського землекористування, то ще в 1935 р. і в Канаді, і в США ухвалили закони про охорону ґрунтів, обов'язкові для всіх фермерів. Вони передбачали застосування контурного землеробства, безполіцевого обробітку зі збереженням стерні і поживних решток, створення полезахисних лісосмуг та інші протиерозійні заходи. За десять років (1941–1951 рр.) урожайність у США проти 1921–1931 рр., коли землю інтенсивно орали плугами, зросла на 33% [17].

Проте, вперше про концепцію збалансованого розвитку згадується на Конференції ООН з проблем навколишнього середовища, що відбулася в Стокгольмі у червні 1972 року. Саме на Стокгольмській конференції було внесено до міжнародного порядку денного питання про взаємозв'язок між економічним розвитком і погіршенням стану навколишнього середовища. За підсумками конференції було прийнято Декларацію Конференції ООН з

проблем навколишнього середовища, яка містила 26 принципів і план дій із 109 пунктів. У принципах вперше було запропоновано перелік законів з природоохоронної діяльності на державному та міжурядовому рівнях. Конференція в Стокгольмі поклала початок розвитку природоохоронної політики на державному рівні, а також природоохоронного руху в світовому масштабі.

У 1983 році Генеральна Асамблея ООН створила Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку (МКНСР, або World Commission on Environment and Development WCED), до завдань якої входило розроблення основних принципів, показників збалансованого розвитку, а також глобальної еколого-економічної програми дій.

У 1987 році за результатами роботи Комісії Г.Х. Брундтланд була опублікована доповідь «Наше спільне майбутнє» («Our common future»), в якій було сформовано принципи збалансованого розвитку і представлена нова концепція, як альтернатива розвитку, що базується на необмеженому економічному зростанні.

Концепція збалансованого розвитку була платформою для скликання Другої Конференції ООН з питань природного середовища та розвитку, в результаті діяльності якої було прийнято Декларацію Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, в якій було закріплено 27 принципів стратегії збалансованого розвитку, орієнтованої на досягнення процесів зростання економіки, узгодженого з можливостями навколишнього середовища, що на сьогодні є ключовим документом у галузі природоохоронної діяльності.

Як відповідь на світові виклики Україна у 1995 році на 3-ій сесії Комісії збалансованого розвитку Економічної і соціальної ради ООН представила наступну структуру Національної концепції збалансованого розвитку [18]:

- стан та проблеми впровадження принципів сталого розвитку в Україні;
- стан земельних і лісових ресурсів;
- біологічне розмаїття;
- економічний механізм охорони навколишнього середовища та проблем фінансування сталого розвитку.

Погіршення екологічного стану сільськогосподарських угідь в Україні вимагає, з метою забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування, дотримання наступних базових принципів:

- формування системи екологобезпечного і економічно ефективного землекористування;
- покращення конкурентоспроможності сучасного землекористування, за рахунок застосування новітніх технологій та інноваційних розробок.

Загалом екологічні системи ведення землеробства, які активно використовують в різних країнах світу і їх вплив організацію збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу можна представити у вигляді наступного рисунка (рис. 1).

Таким чином, в сучасних умовах постає питання щодо впровадження інноваційних технологій, які дозволять одночасно вирішити питання

відновлення родючості ґрунтів, їх екологічності та забезпечення високої врожайності сільськогосподарської продукції.

В результаті розробляються і впроваджуються нові, альтернативні системи землеробства, які могли б усунути наслідки негативного впливу на ґрунт і допомагали відтворенню його родючості та структури, сприяли б формуванню раціональних сівозмін та сільськогосподарських угідь.

Рис. 1. Альтернативні системи землеробства та їх вплив на збалансованість землекористування в агросфері*

**Джерело: розробка авторів.*

Тому, для поступового формування стійкої (збалансованої) системи землекористування в аграрній галузі України доцільно розробити та практично реалізувати національну програму екологізації сільськогосподарського виробництва, центральною віссю якої і повинна стати біологізація сільськогосподарської діяльності з врахування досвіду на міжнародному рівні. У цьому контексті доцільним та корисним має стати багатий досвід збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу, який Україна може запозичити в розвинутих країн світу, особливо в сучасних умовах інтеграції з Євросоюзом.

2. Еколого-економічна оцінка ефективності регулювання збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі

Аграрна галузь України є визначальною в структурі використання природно-ресурсного потенціалу як основного засобу в процесі здійснення виробничої діяльності.

Динаміка виробництва аграрної продукції свідчить, що в сільськогосподарській галузі відбувається інтенсифікація використання земельно-ресурсного потенціалу, яка спрямована на збільшення кількості отриманої продукції за рахунок різних факторів виробництва.

Загалом, про економічну ефективність сільськогосподарської діяльності можна говорити, виходячи із показників рентабельності виготовленої продукції. Проаналізуємо динаміку рентабельності виробництва основних видів аграрної продукції в сільськогосподарських підприємствах протягом останніх років (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень рентабельності продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах, відсотків*

Види аграрної продукції	Роки					Зміна показників 2016 р. відносно 2012 р., %
	2012	2013	2014	2015	2016	
Культури зернові та зернобобові	15,8	2,4	25,7	42,6	37,8	22,0
Соняшник	44,9	28,2	36,7	78,4	61,9	17,0
Буряки цукрові фабричні	15,9	3,1	17,8	27,7	24,6	8,7
Культури овочеві	-0,6	7,5	14,5	32,0	15,3	15,9
Картопля	-17,4	22,4	9,9	24,6	0,6	18,0
Культури плодів та ягідні	9,6	127,5	65,8	58,3	25,0	15,4
Молоко	1,8	13,1	11,1	12,7	18,6	16,8
Велика рогата худоба на м'ясо	-28,3	-41,3	-34,5	-16,9	-23,2	5,1
Свині на м'ясо	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	-5,9
Вівці та кози на м'ясо	-32,8	-36,2	-43,0	-26,6	-31,5	1,3
Птиця на м'ясо	-2,4	-5,9	-12,6	-5,4	3,4	5,8
Яйця курячі ¹	52,6	47,6	58,8	60,9	0,5	-52,1

¹Примітка: дані наведено по великих і середніх сільськогосподарських підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність.

*Джерело: складено на основі [19, с. 157].

Як видно з результатів проведеного аналізу по всіх основних видах сільськогосподарських культур спостерігається покращення показників прибутковості їх виробництва, що характеризує зростання економічної ефективності використання земельних ресурсів в галузі рослинництва. В галузі

тваринництва, незважаючи на зростання виробництва основних видів тваринницької продукції в розрахунку на 1 особу, ситуація щодо покращення ефективності їх виробництва є досить нестабільною. Так, зокрема, ситуація в молочній галузі і в галузі м'ясного птахівництва поступово покращується (відбулося зростання показників рентабельності на 16,8% та 5,8%, відповідно). Проте, у галузях м'ясного скотарства, свинарства і виробництва яєць ефективність з кожним роком погіршується (відбувається падіння показників рентабельності даних видів продукції).

Проте, незважаючи на позитивну динаміку за рядом показників, що характеризують ефективність землекористування, загалом еколого-економічна ефективність використання земель в Україні сьогодні є на досить низькому рівні. Основними причинами низької віддачі земельно-ресурсного потенціалу в Україні є:

- споживацьке ставлення до землі з метою максимізації отриманого прибутку;

- помилкова стратегія максимального залучення земель до обробітку, про що свідчить показник розораності сільськогосподарських угідь, які знаходяться у володінні і користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення;

- використання недосконалої техніки і застарілих технологій обробітку землі та виробництва сільськогосподарської продукції у більшості господарств населення;

- обмежене використання науково обґрунтованих систем ведення землеробства і, зокрема, повсюдне недотримання сівозмін, внесення недостатньої кількості органічних добрив, низький науково-технічний рівень проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем;

- недосконала система використання і внесення мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних та інших заходів.

Внаслідок визначених причин якісний стан земельного фонду постійно погіршується. Так, за останні 20 років у середньому по Україні вміст гумусу у ґрунтах зменшився на 0,22 відсотка в абсолютних величинах, що є суттєвою втратою, оскільки для його збільшення на 0,1 відсотка в природних умовах необхідний період 25–30 років [20].

За даними Держгеокадастру України сьогодні потребують консервації понад 1 млн. га сільськогосподарських земель, з них близько 563 тис га є деградовані, більше 475 тис. га малопродуктивні і біля 12 тис. га техногенно забруднені. Рекультивації і поліпшення стану потребують більше 409 тис. га земельних угідь.

Надмірна розораність земель, у тому числі на схилах, призвела до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів і зумовило значне техногенне навантаження на екологічну сферу. Так, фактична лісистість території України становить лише 16 відсотків, що недостатньо для

забезпечення екологічної рівноваги землекористування (середній показник європейських країн – 25-30 відсотків).

Якщо оцінити площу земельних угідь, які характеризуються підвищеним рівнем антропогенного навантаження, то вона становить 47990,2 тис. га, що відповідає 79,5% загальної площі земельних угідь України.

З метою оцінки відповідності показників агроекологічного стану земель сільськогосподарського призначення показникам рівня екологічного стану території в розрізі областей України переведемо отримані цифрові дані в бали у розрахунку: показники доброго агроекологічного стану відповідають 4 балам, задовільного – 3 балам, незадовільного і критичного стану – 2 балам, кризового – 1 балу. Стосовно показників екологічного стану застосуємо подібний підхід: екологічно стабільний екологічний стан і низький рівень антропогенного навантаження відповідають оцінці в 4 бали, середньо стабільний і середній – 3 бали, стабільно нестійкий і підвищений – 2 бали, екологічно нестабільний і високий – 1 бал. Результати оцінювання зазначених показників у балах і ранжування регіонів за екологічними показниками наведено в таблиці 3.

Виходячи із результатів ранжування областей України, можна виділити регіони, де ситуація щодо збалансування екологічних та економічних факторів впливу в системі землекористування є найкращою: Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська, Рівненська та Житомирська області, а також області, де необхідно вжити першочергових заходів щодо збалансування системи сільськогосподарського землекористування (Донецька, Миколаївська, Запорізька, Кіровоградська і Сумська області).

Отже, в ряді регіонів на півдні і сході України необхідно розробити систему механізмів впливу на стан сільськогосподарського землекористування, спрямовану на збалансування екологічних та економічних складових в напрямку забезпечення високої еколого-економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу.

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу екологічних показників стану збалансованості використання земельних ресурсів, можна зробити висновок, що ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу за екологічним фактором впливу є незадовільною і має тенденцію до погіршення внаслідок:

- надзвичайно високого економічно та екологічно необґрунтованого рівня сільськогосподарського освоєння території;
- нерівномірного сільськогосподарського освоєння території, внаслідок чого розораність земель в окремих регіонах значно перевищує допустимі межі;
- розвитку деградаційних процесів та наявності значних площ деградованих земель;
- обмеженої площі земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення;
- відсутності програм комплексного вирішення питань щодо збалансування використання та охорони земель.

Оцінка показників агроекологічного стану ландшафтів та екологічного стану територій в розрізі областей України станом на 2016 р.*

Область	Екологічний стан агроландшафтів за співвідношенням угідь, бал	Екологічний стан агроландшафтів за рівнем деградації земельних угідь, бал	Значення коефіцієнту екологічної стабільності території в балах	Значення коефіцієнту антропогенного навантаження в балах	Сума балів по 4 показниках	Рейтинг області за сумою балів
Вінницька	2	4	1	2	9	15-19
Волинська	3	4	3	3	13	2-5
Дніпропетровська	2	4	1	2	9	15-19
Донецька	2	1	1	2	6	23-24
Житомирська	3	4	3	3	13	2-5
Закарпатська	4	4	4	3	15	1
Запорізька	2	2	1	2	7	22
Івано-Франківська	3	4	3	3	13	2-5
Київська	2	4	2	2	10	8-14
Кіровоградська	1	4	1	2	8	20-21
Луганська	2	4	2	2	10	8-14
Львівська	3	4	3	2	12	6-7
Миколаївська	2	1	1	2	6	23-24
Одеська	2	4	1	2	9	15-19
Полтавська	2	4	1	2	9	15-19
Рівненська	3	4	3	3	13	2-5
Сумська	2	2	2	2	8	20-21
Тернопільська	2	4	2	2	10	8-14
Харківська	2	4	2	2	10	8-14
Херсонська	2	4	1	2	9	15-19
Хмельницька	2	4	2	2	10	8-14
Черкаська	2	4	2	2	10	8-14
Чернівецька	3	4	3	2	12	6-7
Чернігівська	2	4	2	2	10	8-14
Україна	2	4	2	2	10	-

*Джерело: розраховано авторами.

Така ситуація потребує розробки відповідних заходів в напрямку збалансування структури земельних угідь згідно їх цільового призначення та видового складу. Погіршення екологічного стану сільськогосподарських земель вимагає вжиття невідкладних науково-обґрунтованих заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів та отримання екологічно чистих продуктів харчування.

Екологізація сільськогосподарського землекористування для формування збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу та регулювання цих процесів з боку виконавчих органів влади є визначальною в системі

досягнення значного еколого-економічного ефекту від використання земельних угідь.

Забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу та належного рівня екологічної безпеки сільськогосподарського землекористування повинне здійснюватися на всіх етапах виробництва аграрної продукції. Сьогодні питання екологізації аграрного виробництва віднесені до компетенції Департаменту землеробства та технічної політики в АПК, що знаходиться у складі Міністерства аграрної політики та продовольства України. Діяльність даної структури стосується в основному вирішення питань щодо організації ведення органічного виробництва, захисту діяльності виробників органічної продукції, процесу сертифікації продуктів такого виробництва тощо.

Згідно Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» №963-15 від 19 червня 2003 року державний контроль за дотриманням вимог законодавства України про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів [16]. Проте повноваження даної структури є досить розмитими і стосуються різних сфер використання земельних ресурсів.

Тому, на нашу думку, в сучасних умовах господарювання важлива роль в процесі організації екобезпечного землеробства має відводитись новоствореній структурі у складі Міністерства аграрної політики та продовольства України, яка буде наділена правами здійснювати технологічний контроль за раціональним використанням і охороною земель сільськогосподарського призначення в ході виробничої діяльності аграрних формувань і мати можливість вживати заходи примусового характеру в результаті порушення вимог нормативно-правових актів у сфері сільськогосподарського землекористування. Таку структуру нами запропоновано назвати, як Державна служба контролю сільськогосподарського землекористування.

Для організації зазначеної діяльності варто використати досвід США, де діє Служба охорони ґрунтів, завданням якої є керівництво діяльністю у сфері вивчення, використання, охорони й управління земельними ресурсами. Дана структура володіє картографо-аналітичною інформацією про стан земельних ресурсів країни, постійно її оновлює, визначає пріоритетні завдання та подає власні пропозиції Конгресу щодо бюджетного фінансування заходів направлених на охорону ґрунтів і формування відповідних законодавчих актів.

Тому, нами запропоновано для ефективного функціонування зазначеної організаційної структури забезпечити її тісну взаємодію з Державною установою «Інститут охорони ґрунтів України». Схема взаємодії даної служби в межах виконання нею своїх повноважень показана на рис 2.

Важливу роль в процесі охорони якості ґрунтів і забезпечення високої еколого-економічної ефективності землекористування має відігравати науковий супровід прийняття рішень у сфері діяльності Державної служби контролю сільськогосподарського землекористування.

Рис. 2. Схема взаємодії Державної служби контролю сільськогосподарського землекористування в напрямку забезпечення збалансованого використання земельних угідь*

*Джерело: розробка авторів.

Створення такого вузькоспеціалізованого контролюючого органу у сфері забезпечення збалансованого використання сільськогосподарських земельних угідь та його діяльність в напрямку збереження і відтворення якісних показників земельних ресурсів сприятиме покращенню земельно-ресурсного потенціалу та можливостей подальшого зростання еколого-економічної ефективності його реалізації.

Проте, контролююча діяльність даної служби має визначатися, виходячи із регіональних особливостей розвитку і напрямів сільськогосподарського землекористування окремих територій.

Сільськогосподарське землекористування в Україні в умовах децентралізації вимагає не лише моніторингу якості земельних ресурсів, констатації фактів її погіршення і визначення чинників, що до нього призвели, а й визначення механізмів регулюючого впливу в напрямку уникнення негативних наслідків господарської діяльності шляхом забезпечення її екологічної безпеки.

При цьому принципами регулювання сільськогосподарського землекористування є:

1. Системність – регулювання використання земельно-ресурсного потенціалу повинне бути орієнтоване на отримання економічних, екологічних і соціальних ефектів;

2. Відкритість – регулювання землекористування повинне бути в максимальній мірі відкритим з точки зору обмежувальних критеріїв, що вимагають застосування відповідних заходів і процедур;

3. Стабільність – необхідність планування напрямів використання земельних ресурсів і фінансових потоків для забезпечення ефективного землекористування потребує передбачуваної в довгостроковій перспективі земельної політики та форм державного регулювання земельних відносин;

4. Регіональність – земельна політика на загальнодержавному рівні повинна виходити із особливостей розвитку окремих регіонів, враховуючи їх природні, демографічні та економічні можливості. Формування напрямків регулювання процесів землекористування повинно ініціюватись на місцевому рівні;

5. Справедливість – обмеження регулятивного впливу органів влади на окремих землекористувачів, що базується на суб'єктивних інтересах щодо обмеження певних форм землекористування;

6. Збалансованість – ефективність землекористування має досягатись за мінімальних еколого-економічних і соціальних втрат;

7. Ієрархічність – розподіл сфер впливу і відповідальності між різними учасниками земельних відносин за результати конкретних дій в галузі використання земельно-ресурсного потенціалу

Таким чином, комплекс заходів з екологічного регулювання сільськогосподарського землекористування має ґрунтуватися на таких засадах:

- дотримання вимог у галузі збалансованого землекористування;
- підтримання на належному рівні або відновлення родючості ґрунту;
- дієва державна підтримка землеохоронних заходів;

- розробка і впровадження програм розвитку, що передбачають підвищення родючості ґрунтів;
- інноваційне забезпечення землеохоронних і землевідновлюваних заходів.

Інноваційний розвиток сільськогосподарського землекористування має базуватися на вдосконаленні системи підвищення еколого-економічної ефективності державного управління земельними ресурсами та землекористуванням, що передбачає розробку проектів землеустрою, які стосуються проектування системи сівозмін, складу земельних угідь, просторово-територіальної структури їх використання та ін.

Важливу роль в напрямку інноваційного розвитку системи землекористування повинні відігравати регіональні програми використання та охорони земель, спрямовані на забезпечення збалансованого використання та охорони земельно-ресурсного потенціалу, захист земельних угідь від виснаження, деградації, забруднення, а також збереження ландшафтного і біологічного різноманіття та створення екологічно безпечних умов проживання населення і провадження господарської діяльності. Дані програми мають розроблятися на рівні областей органами місцевого самоврядування з врахуванням вимог чинного законодавства, що стосується регулювання процесів землекористування.

Згідно зазначених програм використання земель сільськогосподарського призначення необхідно планувати з врахуванням обмежень щодо вирощування певних сільськогосподарських культур, розорювання сіножатей і пасовищ, використання деградованих малопродуктивних, а також техногенно забруднених земельних ділянок. Важливо також в даних програмах передбачити захист сільськогосподарських угідь від ерозії, заболочення, вторинного засолення, зсувів, переущільнення, забруднення промисловими, радіоактивними та хімічними речовинами; рекультивацію порушених земель; поліпшення сільськогосподарських земель; створення полезахисних лісосмуг та інших ґрунтозахисних лісонасаджень.

Важливим елементом реалізації зазначених заходів є також розроблення і обов'язкове дотримання проектів землеустрою, які дають змогу враховувати конкретні умови землекористування, його ґрунтово-кліматичні ресурси і на цій основі диференційовано визначати комплекс збалансованих заходів з використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів та формування екологічно безпечних агроландшафтів. На основі проектів землеустрою впроваджуватимуться збалансовані еколого-ландшафтні системи землеробства, здійснюватимуться агролісомеліоративні, гідромеліоративні, культурно-технічні та інші заходи, спрямовані на підвищення і збереження родючості ґрунтів.

Розроблення на основі проектів землеустрою схем використання та охорони земель по регіонах України забезпечить розвиток комплексної системи збалансованого землекористування на загальнодержавному рівні.

Таким чином, впровадження складових інноваційної моделі розвитку землекористування на регіональному рівні, що передбачає орієнтацію на

ефективне використання досягнень вітчизняної науки у сфері управління земельними ресурсами є невід’ємними складовими формування стратегічних пріоритетів у розвитку аграрної сфери України [13, с. 114].

Визначальну роль в системі регулювання збалансованого землекористування має відігравати формування економічних важелів впливу і забезпечення їх дієвості з врахуванням конкретних регіональних факторів. З метою досягнення збалансованого сільськогосподарського землекористування слід, насамперед, спрямувати зусилля на їх використання для стабілізації якісного стану земельних угідь і забезпечення передумов для його покращення.

3. Основні заходи в напрямку збалансування екологічної та економічної складової у використанні природних ресурсів аграрної галузі

Обмежена увага до проблем збалансованого використання та охорони сільськогосподарських угідь призвела до суттєвого зменшення площ продуктивних земель, які можна використовувати в аграрному виробництві, що вимагає вдосконалення управлінського інструментарію в системі землекористування.

Система управління земельними ресурсами є динамічною і такою, що потребує постійної уваги з боку держави в контексті застосування адекватних сьогоднішню та перспективам розвитку засобів адаптації до змінних умов зовнішнього середовища, в т.ч. глобального.

Сьогодні відмічаємо низький рівень екологічного управління на господарському і корпоративному рівні в аграрній галузі, що є наслідком відсутності достатнього розуміння ролі системи збалансованого сільськогосподарського землекористування у відтворенні і збереженні земельно-ресурсного потенціалу для подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва і окремих аграрних формувань.

В сучасних умовах господарювання необхідним є реалізація принципів екологічного управління на рівні сільськогосподарських землекористувачів. Комплекс заходів з екологічного управління має бути реалізованим на локальному рівні в процесі господарської діяльності аграрних формувань.

Метою екологізації управлінської діяльності є створення таких передумов, за яких аграрні формування будуть змушені або зацікавлені використовувати земельні ресурси згідно принципів збалансованого землекористування. Тому, необхідно створити ефективний механізм збереження збалансованості використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями та мінімізації негативного антропогенного впливу на стан земельних ресурсів.

Забезпечення збалансованого управління агроєкосистемами можливе за умови взаємоузгодженості напрямків державного регулювання, аграрної та екологічної політик, а також нормативно-правового забезпечення системи екобезпечного землекористування. Для досягнення зазначених цілей необхідною умовою є екологічна спрямованість регулювання системи

землекористування на різних рівнях управління, в тому числі реалізації практичних заходів окремими аграрними формуваннями.

При розробці управлінського інструментарію збалансованого землекористування необхідно виходити з позиції, що серед інструментів впливу на поведінку людини варто виділити 3 складові:

1) адміністративні інструменти впливу, які пов'язані з наявністю вертикалі «керівник-підлеглий» (закон, норма, наказ, контроль виконання тощо);

2) інструменти пов'язані із формуванням культури існування людини, комплексу цінностей і норм, що визначають її поведінку (норми поведінки, моральні цінності, традиції, звичаї і т.д.);

3) ринкові інструменти, які пов'язані із економічною доцільністю виробничої діяльності і впливом на неї ринкового середовища (інтереси покупця і продавця та інструменти впливу на них: дотації, штрафи, податки, різні платежі тощо).

Для забезпечення високої ефективності управлінської діяльності варто поєднати застосування всіх трьох наведених груп інструментів впливу. Крім цього дані інструменти мають бути взаємозамінними і достатньо ефективними у застосуванні.

Комплекс управлінського інструментарію має базуватися на використанні превентивних технологій, основу яких становлять процеси передбачення і прогнозування. Прогнозування і планування є необхідними складовими на першому етапі управління, і їх основне завдання – врахування можливих змін стану і перспектив розвитку напрямів аграрного землекористування і їх впливу на продуктивність земельно-ресурсного потенціалу [10; 23].

Загалом, управління сільськогосподарським землекористуванням в напрямку його збалансування має базуватися на наступних принципах:

1) зворотного зв'язку – реалізація інтересів землекористувачів повинна враховувати вплив їх діяльності на зміни якісного стану земель сільськогосподарського призначення, розвиток сільських територій, а також альтернативні форми використання земельно-ресурсного потенціалу та їх ефективність;

2) соціальної ефективності – при використанні земельно-ресурсного потенціалу необхідно виходити із соціальних потреб та інтересів місцевих жителів, напрямків розвитку господарської діяльності, її диверсифікації;

3) екологічної безпеки – землекористування має базуватися на врахуванні наслідків антропогенного впливу на стан земельних угідь, їх забрудненість і можливості подальшого використання;

4) контролю досягнутих результатів – управління землекористуванням повинне здійснюватися, виходячи із отриманих еколого-економічних результатів господарської діяльності, а також ступеня досягнення поставлених цілей;

5) наукового підходу – важливу роль в процесі управління сільськогосподарським землекористуванням відіграє використання науково обґрунтованих елементів управлінських технологій, апробованих у вітчизняній

і світовій практиці;

6) поєднання централізації і децентралізації управлінської діяльності – передбачає розмежування управлінських функцій між центральними і місцевими органами влади шляхом надання повноважень формування державної політики у сфері землекористування і визначення стратегічних цілей розвитку центральним органам влади, а їх реалізацію і контроль щодо виконання віднести до напрямів діяльності місцевих органів управління;

7) інформатизації – управлінські рішення в сфері регулювання аграрного землекористування мають прийматися на основі використання повної, правдивої і своєчасної інформації про стан земельних ресурсів сільськогосподарського призначення;

8) мотивації – використання інструментів заохочення землекористувачів до збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській діяльності шляхом надання різноманітних пільг і стимулів за покращення якісних показників земельних угідь.

Формування управлінського інструментарію на основі реалізації зазначених принципів в напрямку збалансованого аграрного землекористування повинне бути орієнтованим на досягнення екологічних, економічних і соціальних ефектів. Для отримання комплексного еколого-економічного та соціального ефектів управлінська діяльність має базуватись на врахуванні аналогічних критеріїв впливу (рис. 3). Дані критерії є визначальними в напрямку досягнення збалансованості використання земельно-ресурсного потенціалу на рівні аграрних формувань.

Рис. 3. Схема взаємозв'язку критеріїв впливу на формування управлінського інструментарію на рівні аграрних формувань*

*Джерело: розробка авторів.

Наслідками управлінських рішень, які прийматимуться на основі врахування лише окремих критеріїв впливу, може бути отримання збитків в середньо- і довгостроковій перспективі, які перевищуватимуть отриманий разовий ефект.

В даному випадку екологічна зовнішня межа антропогенного впливу визначатиметься біофізичними характеристиками природного середовища, а внутрішня – його адаптаційною спроможністю, що вимагає дотримання балансу між інтенсивністю використання земельно-ресурсного потенціалу і інтенсивністю його відновлення, що є важливим для збереження та покращення якісних показників ґрунту [11].

Удосконалення управлінських механізмів в системі землекористування на місцевому рівні повинно забезпечити економічну і екологічну ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу, а також розвиток територіальних громад, що дасть змогу привабити інвесторів і посилити відповідальність за якісне використання сільськогосподарських угідь.

Формування і функціонування екологічно безпечного землекористування і управління ним передбачає перехід до стабілізації антропогенного впливу господарської діяльності на навколишнє середовище, її екологізацію. Тому управлінські рішення мають враховувати як національний, так і регіональні аспекти землекористування.

Головними цілями на шляху удосконалення системи управління земельними ресурсами, які використовуються в сільськогосподарській галузі, на місцевому рівні можна визначити [4]:

- забезпечити розподіл і перерозподіл земельних ресурсів на користь найбільш ефективних варіантів їх використання (беручи до уваги не лише економічну вигоду, але й соціальні та екологічні втрати);

- реалізувати систему охорони і поліпшення земельних ресурсів, а також контролю у даній сфері шляхом перевірки якісних показників земельних угідь;

- запобігти виникненню негативних наслідків господарської діяльності в агроecosистемах;

- формування системи гарантування прав на землю та їх захисту;

- перерозподіл доходів від використання земельних ресурсів шляхом виділення суспільної та індивідуальної частки земельної ренти;

- забезпечити функціонування системи моніторингу стану земельних угідь сільськогосподарського призначення із відкритим доступом до її даних всіх землевласників і землекористувачів.

Адаптація системи управління земельними ресурсами аграрних виробників до регіональних умов господарювання пов'язана з розробкою логічної схеми впливу на режим землекористування через регуляторні механізми при управлінні сучасним землекористуванням.

Регіональні органи влади з одного боку повинні забезпечувати збереження земельних ресурсів біосфери, оскільки об'єм і якість разом з матеріальними благами визначають рівень життя, з іншого боку сприяти зростанню економічного потенціалу на регіональному рівні, масштабу виробництва, розвитку бізнесу і зайнятості працездатного населення. Якщо

розглядати матеріальні, духовні і екологічні потреби як рівноцінні і такі, що не забезпечуються одні за рахунок і на шкоду іншим, тоді сукупність цих потреб повинна реалізовуватися у відповідних стосунках між територією і розташованими на ній господарюючими суб'єктами і населенням. Отже, розвиток економіки регіону і відтворення природного середовища повинні бути засновані на загальній концепції збалансованого еколого-економічного і соціального розвитку даної території. Реалізація даної концепції можлива за наступних умов:

- формування еколого-орієнтованих потреб населення;
- екологізація економічного потенціалу території;
- екологізація територіальної системи управління.

Формування системи управління земельними ресурсами сільськогосподарського призначення на місцевому рівні вимагає певної послідовності дій:

- 1) визначення регіональних особливостей землекористування та адаптація землевпорядкування відповідно до впливу місцевих факторів;
- 2) впровадження нових і адаптація діючих адміністративно-управлінських інструментів в системі сільськогосподарського землекористування;
- 3) захист прав і визначення обов'язків землевласників і землекористувачів;
- 4) проведення періодичної інвентаризації сформованих земельних ділянок;
- 5) формування проектів землеустрою і обов'язковість їх виконання;
- 6) створення (вдосконалення) механізму фінансового регулювання у сфері сільськогосподарського землекористування;
- 7) розробка заходів щодо функціонування та доступності системи інформаційного забезпечення використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Така послідовність допоможе з меншими витратами і певним економічним ефектом створити систему управління земельними ресурсами на рівні окремих сільських територій України.

Державне регулювання концентрації земельних ресурсів доцільно здійснювати на основі існуючого антимонопольного законодавства, визначальну роль в якому відіграє Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III [14].

Проте управління збалансованим землекористуванням, яке базується лише на регулятивних механізмах і державному впливі є також малоефективним, що вимагає формування відповідних структур ринкового типу, в яких відбувається взаємодія державних і приватних інтересів.

Реалізація управлінського інструментарію в напрямку забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування має базуватися на принципах державно-приватного партнерства. Це зумовлено тим, що саме інструменти державно-приватного партнерства сприятимуть об'єднанню зусиль державних органи влади і окремих землекористувачів в напрямку вирішення

ряду проблем, які стосуються екологічної безпеки у використанні сільськогосподарських угідь, що є позитивним на шляху диверсифікації виробництва і отримання додаткових конкурентних переваг для виробників сільськогосподарської продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку.

Принципи державно-приватного партнерства варто реалізувати шляхом застосування кластерного підходу. Так, утворення сільськогосподарських кластерів за участю органів місцевого самоврядування сприятиме соціально-економічному розвитку сільських територій за одночасного забезпечення екологічної безпеки в аграрному землекористуванні та збереження і покращення якості земельно-ресурсного потенціалу.

Тому, існує необхідність балансування інтересів окремих землекористувачів та соціальних груп, що проживають на певній території, яке може бути досягнуте за умови ведення бізнесу на принципах державно-приватного партнерства. Таке партнерство сприятиме досягненню соціальнозначущих цілей та високої еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за рахунок об'єднання інколи протилежних інтересів, а також необхідних фінансових ресурсів з врахуванням потреб локального рівня, що є визначальним, зважаючи на недостатність бюджетного фінансування екологоорієнтованих проєктів в сфері сільськогосподарського землекористування. Така взаємодія сприятиме поліпшенню соціально-економічних результатів діяльності аграрних формувань

Формування та реалізація заходів екологічного партнерства має базуватися на використанні широкого спектру економічних інструментів екологічної політики, що включають систему загальних та конкретних організаційно-управлінських, монетарних, фіскальних та інших заходів і напрямів державного впливу в сфері оцінки використання земельно-ресурсного потенціалу та регулювання подальшого розвитку систем землекористування [21]. Дані складові мають бути спрямовані на забезпечення поєднання стимулювання та примусу щодо вдосконалення системи землекористування, дотримання природоохоронного законодавства, а також забезпечення екологічної безпеки використання земельно-ресурсного потенціалу аграрними формуваннями.

Результативність використання інструментів управління земельними ресурсами залежить від впливу як позитивних, так і негативних факторів, що необхідно враховувати при плануванні господарської діяльності і прийнятті стратегічних і тактичних управлінських рішень.

Сьогодні в системі управління аграрним землекористуванням визначальною має бути «екологічна філософія», що полягає в забезпеченні постійності та взаємозалежності аграрної і природної сфери, «узгодженості» потоків сировини та енергії між антропогенним й природним середовищем, уникненні протиріч аграрного та природного спрямування. Дана система потребує формування нових екологічних форм взаємодії (в залежності від антропогенної і природної ситуації, що склалася на певній території), усунення негативних екологічних впливів та формування нових, екологічно стабільних просторових зв'язків між різними аграрними формуваннями.

На наш погляд, визначальними важелями в системі управління сільськогосподарським землекористуванням в напрямку його збалансування мають бути:

- використання механізму екологічного страхування для відшкодування матеріальних збитків завданих в результаті провадження екологічної діяльності аграрними формуваннями;

- стимулювання здійснення екологічно орієнтованого підприємництва в аграрній галузі із використання ряду інструментів: субсидії, доплати, субвенції, пільгові кредити, цінові надбавки тощо;

- застосування обмежуючих інструментів до аграрних формувань, які здійснюють негативний антропогенний вплив на стан сільськогосподарських угідь, а саме: штрафи, екологічний податок, плата за забруднення, ліцензійні платежі і т.д.

- організація наукових досліджень в напрямку забезпечення збалансованого сільськогосподарського землекористування під патронатом державних структур;

- екологізація процесів формування ринків продовольчих товарів і послуг;

- формування проектів землеустрою на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, екологічна паспортизація сільських територій;

- здійснення дієвого контролю у сфері сільськогосподарського землекористування в напрямку забезпечення збереження і відтворення родючості ґрунтів.

Визначальну роль у системі управління земельно-ресурсним потенціалом належить процесу планування, що передбачає можливість запобігання шкоди в результаті реалізації господарських рішень. Це зумовлено тим, що ефективність заходів, спрямованих на ліквідацію шкідливих антропогенних впливів, залежить від ступеня їх розробленості та послідовності запланованих дій. Планування заходів має починатися з проведення комплексного оцінювання стану земельно-ресурсної бази господарюючого суб'єкта.

Процес планування збалансованого землекористування має враховувати вплив природно-кліматичних і господарських факторів, які діють на певній території. Важливість врахування зазначених факторів і їх взаємозв'язків на регіональному рівні пов'язана з формуванням у різних форм господарювання уявлень про збалансоване землекористування. Це спричиняє виникнення неузгодженостей щодо розуміння напрямків вирішення проблем, які пов'язані з використанням земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі, особливо в екологічній площині.

Необхідність планування сільськогосподарського землекористування зумовлена також потребою збереження якісних властивостей ґрунтів, що вимагає подальшої оптимізації структури земельного фонду в напрямку забезпечення його збалансованого використання.

Поряд з плануванням сільськогосподарського землекористування важливу роль в управлінні збалансованим використанням земельно-ресурсного

потенціалу має відігравати дієва система контролю як з боку державних органів влади, так і окремих землекористувачів. Це зумовлено тим, що основною проблемою сучасної аграрної політики є відсутність послідовного і безперервного контролю та відповідальності за результати прийнятих рішень в межах реалізації загальнодержавних і регіональних програм сфері сільськогосподарського землекористування. Необхідно також посилити державний контроль за законністю прийнятих рішень, а також за результатами прийнятих рішень на рівні органів місцевого самоврядування.

Нами підтримується позиція дослідників, які вважають, що контроль має бути універсальним, системним, дієвим та охоплювати всі сфери і галузі управління, з широким залученням до контролюючої діяльності органів громадського самоврядування. Контроль має також бути об'єктивним, оперативним, періодичним і результативним, а отримані матеріали мають бути доступними для широкого кола землекористувачів [7]. Дані принципи є визначальними для здійснення контролю в галузі сільськогосподарського землекористування.

Поліпшення контролюючої діяльності в сфері збалансованого землекористування потребує законодавчого врегулювання діяльності громадських організацій, спілок та окремих інспекторів щодо здійснення даної практики. Потенціал громадського контролю потрібно спрямувати на поліпшення його якості, попередження корупційних рішень і порушень в галузі сільськогосподарського землекористування.

Органи місцевого самоврядування на рівні новостворених громад повинні контролювати якісні показники використання земельних угідь сільськогосподарського призначення, залучаючи до своєї діяльності представників місцевих громад.

Основними принципами громадського контролю в галузі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу мають бути [15]:

- співпраця громадських об'єднань із органами виконавчої влади в сфері здійснення контролю у галузі використання і охорони земель сільськогосподарського призначення;
- пріоритетність екологічної безпеки над економічними інтересами у сільськогосподарському землекористуванні;
- забезпечення відкритого доступу землевласників і землекористувачів до результатів проведеного контролю у сфері сільськогосподарського використання земельно-ресурсного потенціалу на рівні аграрних формувань;
- залучення громадськості до прийняття рішень щодо збалансованого використання і охорони земельних угідь на регіональному рівні;
- участь громадськості у реалізації прийнятих рішень за результатами здійснення контрольних перевірок якісного стану земельних угідь;
- врахування громадської позиції при розгляді проектів землеустрою та іншої документації, пов'язаної з використанням і охороною земель;
- залучення громадськості до проведення експертизи землепорядної документації.

Управлінський інструментарій збалансованого сільськогосподарського

землекористування має передбачати багаторівневу систему еколого-економічних взаємозв'язків в процесі розробки і реалізації господарських заходів аграрними формуваннями в напрямку досягнення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу.

Нами розроблено систему формування і використання управлінського інструментарію для забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу (рис 4), що визначає послідовність прийняття управлінських рішень на загальнодержавному і місцевому рівнях, а також на рівні окремих аграрних формувань.

Виходячи із наведених взаємозв'язків, представлених на даному рисунку, ефективність управлінського інструментарію тісно пов'язана із врахуванням якісного стану земельно-ресурсного потенціалу та наявністю відповідного інформаційного забезпечення в напрямку збалансованого землекористування.

Такий підхід є визначальним для вироблення орієнтирів щодо розвитку системи збалансованого сільськогосподарського землекористування, визначення цілей і пріоритетів.

Досліджуючи збалансоване використання природно-ресурсного потенціалу, основними екологічними орієнтирами на шляху сільськогосподарського землекористування можна визначити наступні складові:

- екологічно орієнтовану інноваційно-інвестиційну політику та розвиток економічних методів регулювання аграрного землекористування [5, с. 70];

- зменшення антропогенного навантаження на землі сільськогосподарського призначення шляхом використання екобезпечних технологій та формування ринку екосистемних послуг;

- періодичну оцінку стану сільськогосподарського землекористування шляхом визначення системи якісних показників земельних угідь та їх порівняльного аналізу в динаміці;

- організацію системи землекористування з врахуванням впливу природно-кліматичних факторів;

- формування господарської інфраструктури на сільських територіях, виходячи із необхідності збалансування еколого-економічних інтересів місцевих жителів, землевласників та землекористувачів.

Зазначені орієнтири є визначальними для формування інструментарію управління збалансованим використанням земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Таким чином, для удосконалення системи аграрного землекористування необхідно забезпечити дієвість «концепції балансів», завданням якої є максимальне поєднання економічних, екологічних та соціальних складових у межах формування системи сільськогосподарського використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою прийняття дієвих, екологічно й економічно ефективних господарських рішень з урахуванням досягнення основних цілей землекористувачів та перспектив подальшого еколого-економічного відтворення потенціалу сільськогосподарських угідь [25]. Внаслідок реалізації зазначеної концепції відбудеться покращення загальної

екологічної ситуації, відтворення та ефективне використання земельних ресурсів аграрними формуваннями.

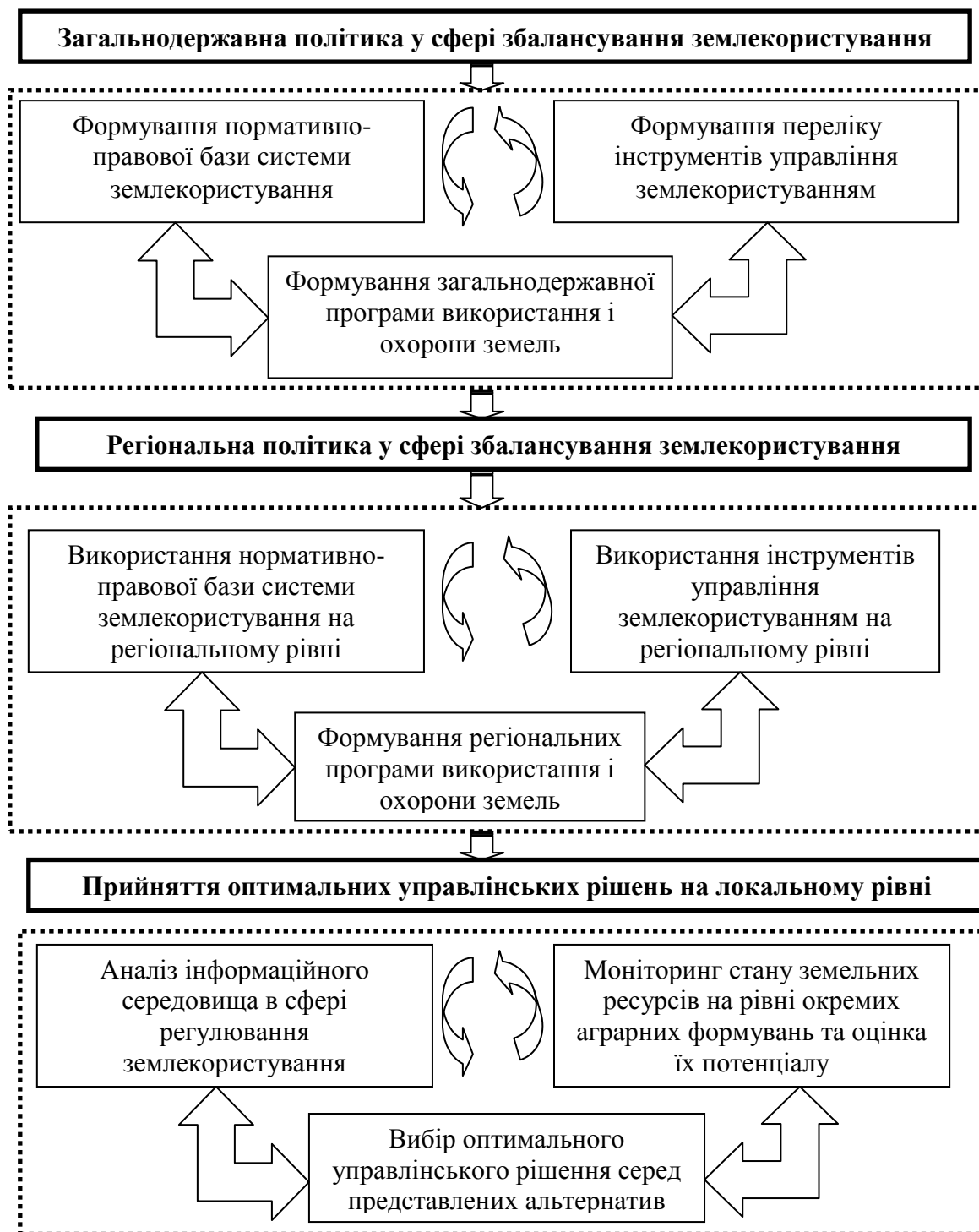

Рис. 4. Система формування і використання управлінського інструментарію в напрямку забезпечення збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу*

**Джерело: розроблено авторами.*

Тому, формування системи збалансованого землекористування передбачає перехід на принципово нову систему управління розвитком

економіки регіону і держави загалом, розробку додаткових економічних інструментів, направлених на підтримку цієї рівноваги. Реалізація концепції еколого-економічного збалансованого розвитку вимагає якісного перетворення виробничо-господарських систем, при якому територіальна технологічна кооперація забезпечувала б оптимальне використання природних ресурсів і зменшення антропогенного навантаження в агроекосистемах регіону. Така трансформація існуючих територіально-виробничих комплексів та економічної системи регіону дозволить в рамках екологічної ємкості природного середовища і не порушуючи екологічної рівноваги, забезпечити збалансований розвиток сільських територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський В. А. Стратегічні аспекти та пріоритети сталого (збалансованого, гармонійного) розвитку. *Територія. Сталий розвиток*. 2004. № 2. С. 24–31.
2. Гардашук Т. В. Концепція збалансованого (сталого) розвитку та принцип справедливості. URL: <http://clubofrome.org.ua/corweb/Publication/15>. (дата звернення: 17.03.2018)
3. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.1 / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. 864 с.
4. Економічні аспекти управління природними ресурсами та забезпечення сталого розвитку в умовах децентралізації влади в Україні / за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С. О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2015. 72 с.
5. Какутич Е. Ю. Устойчивое развитие как концептуальная основа трансформации мировой экономики. *Механізм регулювання економіки*. 2010. № 1. С. 62-74.
6. Карпінський Б. А., Божко С. М., Карпінська О. Б. Макроекономіка: зростання і сталий розвиток: навч. посіб. К.: Вид. дім «Професіонал», 2006. 282 с.
7. Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право: навч. посібник. 3-те вид. Київ: Алерта: ЦУЛ, 2011. 696 с.
8. Концепт стійкого розвитку. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток. (дата звернення: 17.03.2018)
9. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року, затверджена Наказом Міністерства аграрної політики України від 20.08.2003 р. № 280. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.03.2018).
10. Косякова И. В. Организационно-экономические основы экологической деятельности промышленных предприятий: монография. Москва: Компания Спутник+, 2006. 316 с.
11. Купінець Л. Є. Екологічні імперативи сталого агропромислового розвитку. *Науковий вісник*. 2015. Вип. 15.6. С. 371-376.
12. Курильців Р. М. Механізм формування раціонального використання і охорони земель на регіональному рівні: монографія. Львів: Каменяр, 2007. 155 с.
13. Лазарева О. В. Методологічні аспекти формування інноваційної моделі землекористування. *Науково-практичний журнал «Збалансоване природокористування»*. 2014. № 2. С. 110-114. URL: www.natures.org.ua. (дата звернення 30.07.2018 р.).
14. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: наукова монографія. Київ, 2011. 252 с.
15. Новаковська І. О. Регулювання громадського контролю землекористування. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 43-50.
16. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19 червня 2003 року №963-15 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (дата звернення 30.07.2018 р.)
17. Пуговиця М. Ніж у чорнозем. *Урядовий кур'єр*. 2008. № 211. С. 8.
18. Руденко Л. Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України.

Український географічний журнал. 1998. № 1. С. 5-12.

19. Сільське господарство України 2016: статистичний збірник / відп. за випуск О. М. Прокопенко; Державна служба статистики України. Київ, 2017. 247 с. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 30.07.2018 р.).

20. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-п>. (дата звернення 30.07.2018 р.).

21. Ткаченко В. С., Вашук О. В. Проблеми державного управління екологізацією економіки: регіональний рівень. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 12. С. 47-52.

22. Третяк А. М., Гетманьчик І. П. Землепорядне проектування: еколого-економічні засади формування землекористування природно-заповідних територій; Каб. Міністрів України, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : ЦП "Компринт", 2011. 254 с.

23. Фирсов И. В. Методологические основы практического управления в системе обеспечения экономической безопасности. *Экономика и предпринимательство*. 2014. №1. Ч. 2 (42-2). С. 123–126.

24. Фостолович В. А. Екологічні інновації – основа збалансованого розвитку суспільства. URL: <http://magazine.faof.org.ua/content/view/815/35> (дата звернення: 17.03.2018).

25. Шкабара Т. Л., Остапенко А. Ю. Перспективи виробництва екологічно чистого аграрного продукту в Україні на засадах державного регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 21. Частина 1. С. 42-45.

26. Beyond the Age of Waste. A Report to the Club of Rome / D. Gabor, U. Colombo, et al. Oxford: Pergamon, 1976.

27. Buckingham S., Turner M. Understanding Environmental Issues. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washing : Sage, 2009. 220 p.

28. Daly, Herman E. Beyond Growth The Economics of Sustainable Development. Boston; Beacon Press, 1996. 254 p.

29. Donella H Meadows. Jorgen Randers. Dennis L Meadows. William W Behrens. [The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind](#). New York: Universe Books, 1972. 211 с.

30. Jacobs M. The Limits to Neoclassicism: Towards an Institutional Environmental Economics. *Social Theory and the Global Environment* / In M. Redclift and T. Benton (eds), London: Routledge, 1994, pp. 67-91.

31. Meadows D. H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind. New York: Universe Books, 1972. 205 p.

32. World Commission on Environment and Development. Our Common Future / World Commission on Environment and Development. Oxford : Oxford University Press, 1987.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

НАУКОВЕ-ПРАКТИЧНЕ ВИДАННЯ

Колектив авторів:

Б.О. Сидорук, А.М. Стельмашук, А.П. Сава, О.Р. Олійник, О.М. Довгань,
Т.С. Ящук, Г.П. Сидорук, О.Я., Сенік І.І., Мединська, Н.С. Кузишин

ПРОПОЗИЦІЇ

**щодо еколого-економічної збалансованості використання
природних ресурсів аграрної галузі**

Відповідальний за випуск:

к.е.н., с.н.с., Б.О. Сидорук

Комп'ютерний набір і верстка

О.М. Довгань

Адреса редакції:

Науково-технологічний відділ аграрної економіки,
інформаційно-аналітичної роботи, маркетингу і трансферу інновацій
Тернопільська ДСГДС ІКСГП НААН
46027, Україна, м. Тернопіль, вул. Тролейбусна, 12,
тел/факс +38 0352 513160

Підписано до друку 17.10.2018 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 1,58
Тираж 100. Замовлення № 10/5.

Віддруковано з готових діапозитивів в СМП «ТАЙП»
вул. Чернівецька, 44 б, м. Тернопіль, 46000
Тел. +38 0352 527500; +38 0352 52616